

SİYASAL TEORİDE KİMLİK/ FARKLILIK POLİTİKALARI VE POSTMODERN
FEMİNİZM

POLITICS OF DIFFERENCE/IDENTITY AND POSTMODERN FEMINISM IN POLITICAL THEORY

Ayşegül HANÇER*

*Yüksek Lisans Mezunu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Yazışma Adresi:

Ayşegül HANÇER
E posta: aysegulhancer@hotmail.com

Gönderim Tarihi : 06 Mayıs 2019

Kabul Tarihi : 01 Haziran 2019

ÖZET

1960' larda modernizmin bir kriz yaşadığı ilân edildikten sonra modernizme yönelik eleştiriler "postmodernizm", "temelcilik karşıtlığı" ya da "post-yapısalcılık" gibi terimlerle ifade edilmiştir. Siyasal teoride yaşanan bu paradigma değişikliği sonucu ırk, sınıf ve diğer geleneksel temalara dayanan politikalar yerini egemen söylemlere karşı-hegemonya üretmeyi amaçlayan ve temelde; yaşam tarzı, etik ve kimlik meselelerini gündeme getiren politikalara bırakmıştır. Bu tartışmaları konu edinen feminizm, bu yıllarda postmodernizm gibi modernist mirasın temel kabullerini sorgulayan bir veçheye bürünmüştür. Bu çalışmanın temel öncülü, postmodern teorinin modern söylemlerin bir eleştirisi olarak feminist eleştiriye felsefi bir destek sağladığıdır. Çalışmada modernizmin teorik ve pratik olarak yaşadığı krizin ve bu krizin yol açtığı sorunların kimlikler üzerindeki etkisine odaklanılmış ve siyasal teoride kimliklere ilişkin farklılık hakkı üzerinden yürütülen tartışmaların feminist teori içerisinden okunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Farklılık, Kimlik, Tanınma Politikaları, Feminizm, Postmodern Feminizm.

ABSTRACT

After the declaration of a crisis in modernism in the 1960s, modernism oriented criticisms were expressed in terms of "postmodernism", "anti-fundamentalism" or "post-structuralism". In consequence of this paradigm shift in political theory, policies based on race, class and other traditional themes give place to policies, which outlook to produce hegemony against dominant discourses, brought up the lifestyle, ethics and identity issues to the agenda. Feminism, which has been the subject of these debates, has taken on an aspect that questions the basic assumptions of modernist heritage such as postmodernism in these years. The basic premise of this study is that postmodern theory provides a philosophical support to feminist criticism as a critique of modern discourses. the crisis of modernism in theory and practice and the impact of these crisis-related problems on identities has been focused in this study and it is aimed to look the discussions on the right of difference in the political theory through feminist theory.

Keywords: Difference, Identity, Politics of Recognition, Feminism, Postmodern Feminism.

GİRİŞ

Kimlik meselesi söz konusu olduğunda tartışma genellikle kimliğin bireylere verili olarak aktarıldığına ya da kimliğin bireyler tarafından hayat boyu inşa edildiğine ilişkindir. Kimliklerin kendilerini tanımlayan varlıklar olarak gönderme yaptıkları şey nedir? sorusu etrafında şekillenen bu tartışmaların bazıları, kimliği aidiyet ya da kültür gibi tekil bir koşula bağlı olarak tanımlarken; diğerleri tüm bunları sabitleyecek tek boyutlu bir kimlik fikrini reddeder.

Tarihsel açıdan kimlik probleminin hızla yayılması gözlemlendiğinde modern ulus devletin yarattığı ‘ulusal kimlik’ kurgusunun kimliğe ilişkin tekil kategorilendirmelerin başlangıç noktası olduğu söylenebilir. Ulus devlet eliyle yaratılan bu türden bir kimlik inşası, ulus devletin egemen konumunu meşrulaştırmasına imkân verir. Buna göre ulus devlet, egemenliğine karşılık olarak beklediği koşulsuz itaati meşrulaştırmak için ulusun ortak bir kaderi paylaştığı yönünde bir söylem yaratır. Bu söylem esasen ulus devletin sınıflandırma, ayrıştırma ya da ayırma gücü olarak kabul edilir ve sıklıkla ulusal birlik ya da kaynaşma benzeri somut ifadelerle bürünür.

Bununla birlikte zamanla ulusal kimliğin birleştirici gücü sarsıldıkça kimliğin *antagonistik* bir yönü olabileceği fikri tartışılmaya başlanmıştır. Tüm bu tartışmaların merkezinde dayatılmış ya da sabitlenmiş kimliklere karşı bir güç olarak ortaya çıkan direniş biçimleri tarafından gündeme getirilen ve modern “özcü” görüşü reddeden tanınma mücadeleleri vardır: “... devasa ulus-devletler, uluslar arası alanda varlık gösteren diasporalar, kişisel tercihlerin geniş alanları, toplumsal ilişkilerin değişken ve heterojen ağları, kültürel aktarımın arttırılması için kullanılan kitle iletişim

araçları ve şahıslara isim kazandırmaya yahut onları kurmaya çabalayan söylemlerin çokkatmanlılığı” (Calhoun, 2014) tanınma meselesini zorlu bir sürece sokar.

Sıklıkla Amartya Sen’ in ifadelerinde karşılık bulan kimliğin antagonistik boyutu, bir taraftan kimliğin bireye sağladığı olumlu imkânları teslim ederken –sözgelimi onur ve neşe– diğer taraftan onun kendinden geçme derecesinde öldürücü bir niteliği olabileceğini gösterir. Bu ifadesinde Sen, kimliğin kendi halkı adına kendinden olmayan başkaları üzerinde şiddete yol açan birtakım kışkırtmalara maruz kalabileceğini kasteder (Sen, 2006). Sen’ e göre (2006), şiddetin sistematik bir kışkırtma yolu ile hedef alınmış gruplara karşı harekete geçirilmesi – terörizmin yaygınlaşması ve siyasi şiddetin de etkisi ile – sadece askeri yollarla değil aynı zamanda bireylerin zihnini ve sadakatini yakalamak ve tamamen ya da kısmen ikna olanların bağlılığından istifade etmek suretiyle gerçekleştirilmektedir. Sen (2006), kimliğin manipülasyona açık bir araç olarak görülmesinin olası sonuçlarının yıkıcılığına dikkat çekmektedir.

Kimliğin çatışmacı yönü keşfedilmeye başlandıkça kimliğe geleneksel olarak atfedilen; ırk, sınıf ya da toplumsal cinsiyete dayalı nitelendirmeler de sorgulanır hale gelmiştir. Bu bağlamda, bireylerin bir taraftan aidiyetini tecrübe ettiği diğer taraftan kimlik inşasını mümkün kılan yeni eğilimleri barındırdığı çok boyutlu bir kimlik algısının bugünkü küresel taleplere daha uygun olduğu tartışılmaya başlanmıştır.

Kimliğin daimi geçicilik statüsünü ortaya koyan bu bakış açısı feminist hareketle ilişkilendirildiğinde verili toplumsal cinsiyet normlarını yadsıyan feminizmin bu yöndeki adımlarını “üst-meta kimlik” lerin terk edilmesi biçiminde yorumlamak mümkündür. Bu doğrultuda

çağdaş feminist hareketin, tüm kadınların paylaştığı varsayılan biyolojiye ya da kültüre dayalı kimlik tanımlamalarını reddettiği görülür. Feminist hareket bunu yaparken temelde şu soruyu yöneltir: Kadın hareketi farklılığı inkâr etmeden öteki ile nasıl iletişim kurabilir? (Young, 1995).

Bu yönüyle feminist teori ve pratik, bireylerin kimlik/tanınma mücadelesinde tercihleri ön plana çıkarır. Bu tercihlerin kimlik politikaları dikkate alındığında bireylerin bireysel yahut grup düzeyindeki farklılıklarına karşılık geldiği söylenebilir. Çağdaş feminist teori ve feminizmin güncel politik tezahürleri, farklılaşmış yeni politik bağlamlara işaret ederken esasen kimlik ve farklılık politikalarının eklemleme gücüne odaklanır. Bu bağlamda siyasal teoride feminizmi postmodern düşünce geleneği ile bağlantılandıran bakış açısının “kimlik politikası” ve “farklılık politikası” nı birlikte teorileştirme eğiliminde olduğu görülür.

KİMLİK / FARKLILIK POLİTİKALARI VE FEMİNİZM

Evrensel yurttaşlık tasarımları üzerinden kendini inşa eden modern anlayış, farklı kültürel kimliklerin ve çok sesliliğin aksine; homojen bir ırk, dil ve kültüre dayanma iddiasında olmuştur. Sözelimi liberal-demokrat ya da Marksizm pratikleri içinde kimliğin birey yahut sınıf benzeri tekil bir kategori ile ilişkilendirildiği görülür. Bu durum son tahlilde, toplumsal ve kültürel alanda kendini gerçekleştirmek isteyen bazı toplumsal grupların – kadınlar, etnik ya da ulusal azınlıklar ve diğer sosyal gruplar– egemen toplumsal kültürün dışında tutulmasına hizmet etmiş ve bu hususta kimlik krizi tartışmalarını başlatmıştır (Özman ve Coşar, 2003).

Siyasetin öznesi olarak tekil bir kimliğin merkezi konuma getirilmesinin esasen evrenselci tarih anlayışının bir ürünü olduğu söylenebilir. Toplumsal ve kültürel

alanda birer özne olan tüm kimlikler kendi gerçeklikleri içinde kurulduğu anda varlığını sürdürebilecek; aksi takdirde belirli bir “ortak iyi” ye göre tanımlandıklarında ise toplumdan izole edilecektir (Özman ve Coşar, 2003). Benzer şekilde “Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi” de toplumsal özneye karşılık olarak yalnızca “sınıf” kategorisinin kullanılmasını eleştirir. Mary Bernstein’ e göre, yeni toplumsal hareketler, Marksist parametrelerin ötesine geçerek 1960 ve 1970’ lerde “sınıf” etrafında örgütlenmeyen çeşitli toplumsal hareketleri anlamaya yönelik olan teorik bir çerçeveyi temsil eder. Buna göre yeni toplumsal hareketler, özellikle emek ve işçi hareketlerinden uzaklaşarak; ideoloji ve değerler temelinde inşa edilen barış, çevre, gençlik, anti-nükleer hareket ve statü etrafında örgütlenen hareketlere odaklanır (Bernstein, 2005). Bu bağlamda, modern çağda bireyin merkez bir kimlik kategorisi üzerinden tanımlanması ve bu sebeple öznenin kendini tanıma sürecinin aşındırılması/kendisine yabancılaştırılması eleştirilir.

1960’lı yılların politik ayaklanmaları özellikle “sınıf” a indirgenemeyecek iktidar veyahut tahakküm mekanizmalarına dikkat çekerek klasik Marksist sınıf mücadelesini kimlikler bağlamında farklılık ve ötekilik hakkına dayalı olarak tartışmaya açmıştır. Benzer şekilde 1980’li yılların politik hareketlerinin de üzerinde durduğu konular çoğunlukla kimliğe ilişkin “postmodern politika” başlığı altında toplanabilecek; toplumsal cinsiyet, ırk ve etni gibi özne konularının farklılıklarının temsil edilmesinin önündeki engelleri aşmaya yönelik olmuştur (Özman ve Coşar, 2003).

Bu tür eğilimlerin arttığı modernizm sonrası yaşanan dönemde kimlik sorunsalı, bazı düşünürlere göre tüm toplumsal pratiklerde kendini tanımlamak isteyen ve

eylemde bulunma özgürlüğüne sahip olan bireyin, esasen birtakım güçler tarafından sınırlandırıldığını fark etmesi ile tartışılmaya başlanmıştır. Bu konuyu en sık tartışanlardan biri Michel Foucault' dur. Foucault' nun özne fikrine yönelik en kapsamlı eleştirisi 'öznenin ölümü' ne yönelik iddiasıdır. Bu iddiayı, hâkim söylemin nesnelere yarattığı gibi özneleri de yaratma girişiminde bulunduğunu göstermek için ortaya atar. Foucault' ya göre bireyler hâkim söylem tarafından yaratılan konumlandırmalara – delilik, hastalık, yaşam, cinsellik vd. – maruz kalır (Foucault, 2014). Bu sebeple Foucault (2014), kimlikleri bireyin özgürleşmesinin önünde engel olarak görür; fakat yine de özne fikrini sabit tutarak bu öznenin direnme gücünü kimlik üzerinde kurucu bir unsur olarak kabul eder.

Bir bütün olarak bakıldığında bu yaklaşımlardaki özne yaklaşımı, hiç bitmeyen bir çabanın ürünü ve modern çağ sonrası yaşanan bunalımların çözümüdür. Bu yaklaşımlar, modern dönemde yaratılan siyasal özneliği tahrip ederek; birtakım yeni içeriklere dayandırılarak geliştirilen yeni bir siyasal öznellik tartışması başlatmıştır. Bu doğrultuda gelişen kimlik/farklılık politikalarının ortak noktası kimliğin yeni siyasal öznellik tartışmalarında nasıl kurgulanacağıdır.

Farklılığı merkeze alan yeni politika arayışlarını ortaya çıkaran temel etmenlerden biri, 20. yüzyılın ortalarında başlayan siyasal ve toplumsal dönüşümler olarak görülür. O dönemlerde yaşanan dönüşümlerin eski mekanizma ve söylemlere dayandırılarak açıklanamayacağı yaygın kabul görmüştür. Yeni siyaset biçimleri, uzun zamandır süregelen modern siyaset ve toplumun varyantlarını araştırır; klasik toplumsal teorideki nesneleştirme, sistematik determinizm ve toplumsal hayat hakkındaki evrenselci ya da farkı yadsıyan temel

düşünce tarzlarını geride bırakmayı önerir (Calhoun, 1994). Sözgelimi bu çerçevede değişen yapı ve koşullar Stuart Hall'ın (1995) ifadelerinde “Yeni Zamanlar” olarak adlandırılır.

Hall, “Yeni Zamanlar Projesi” olarak gördüğü bu dönüşümü, Thatcherizm ve Sol'un içinde bulunduğu bunalımların çözümüne yönelik bir açıklama olarak düşünür. 1 Mayıs 1988' de *Marxism Today* yazı kurulunun düzenlediği seminerle birlikte anılmaya başlanan “Yeni Zamanlar Projesi” nin amacını şöyle ifade eder: “ Yeni Zamanlar” projesinin arzusu yalnızca yeni dünyayı anlaşılır kılmak –post-Fordizm' in eğilimlerini ve sınırlarını değerlendirmek, ortaya çıkan postmodern kültürü açıklamak, toplumdaki yeni kimlikleri ve politik özneleri anlamak– değil; Yeni Zamanlar' a yeni bir ilerici biçim ve yön kazandırabilecek, Thatcherizm' i aşan yeni bir Sol politika için parametreler sağlamaktır” (Hall ve Jacques, 1995).

Bu amaçlar doğrultusunda “Yeni Zamanlar” ile anılan değişimler içinde odaklanılacak husus bu sürecin; yeni toplumsal hareketler, yeni direniş odakları, yeni kolektif kimlikler ve yeni öznelere açtığı alandır (Hall ve Jacques, 1995). Hall' göre (1995), yeni özne tasavvurları sınıf, ulus ya da ırk temelinde tanımlanan kimliklerin parçalanması ve çoğullaşmasına ve birey odaklı yeni tanımlamalara karşılık gelir. Fakat daha da önemlisi “Yeni Zamanlar” da öznenin muhtevası da değişmiştir. Bunu şöyle ifade eder:

“Artık “birey”i bir bütün, merkezleşmiş, kararlı ve tamamlanmış Ego ya da özerk, rasyonel benlik anlamında kavrayamayız. “Benlik”, daha parçalı ve tamamlanmamış, içinde yaşadığımız farklı toplumsal dünyalarla ilişki içinde çoklu “benlikler” ya da kimliklerden

oluşan, tarihi olan ve süreç içinde “üretilmiş” bir şey olarak kavranıyor. “Özne” farklı söylemler ve pratikler tarafından farklı bir biçimde yerleştiriliyor ve *konumlandırılıyor*” (Hall, 1995).

Farklılık politikalarına ilişkin tartışmalardaki ortak eğilim, kimliğin edinilmesinde her türlü farkı dışlayan ve bireylere liberalizmdeki demokrasi geleneğinden aktarıldığı şekilde ortak bir eşitlik formuna göre muamele gösteren yaklaşımların eleştirilmesidir. Bu eleştirilerin büyük çoğunluğu temelini modernizme dayandıran bütüncül fikirlere karşı daha fazla özerkliği savunur ve farklı kimliklerin egemen toplumsal kimliği temsil eden bir “üst” kimlik içerisinde eritilmesini eleştirir.

Kimliği içeren yeni siyaset biçimleri içinde farkın önemi ve bunun demokratik bir siyasal sistemin ön koşulu olarak görülmesine yönelik fikirler William E. Connolly'nin ifadelerinde açık bir biçimde görülür. Connolly'e (1995) göre, kimlik ve farklılık ilişkisine dair odaklanmalar nihayetinde demokrasi teorisinin yeniden gözden geçirilmesine geçit verir. Teorik çerçevesini “*Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*” adlı eserinde çizdiği yaklaşımında tartıştığı temel sorunsalı şöyle ifade eder: “Kimlik ve farklılık arasındaki sorunlu ilişkiye yanıt veren bir demokrasi pratiği (ya da en geniş biçimde tanımlanabilecek demokrasi içinde izlenebilecek belli bir siyasi yol) var mıdır?” (Connolly, 1995). Buna yönelik yanıtı ise yine farkı kutsayan bir perspektiften hareketle radikal demokrasi modeline yaklaşarak verir. Buna göre yeni geliştirilecek demokrasi pratiği şu öncüllere dayanır:

“Kimliğin hayat açısından gerekliliğini olumlayan, onun dogma haline getirilmesine karşı çıkan ve insan yaşamının çok biçimli

çeşitliliğini koruma kaygısını kimlik ve farklılık arasındaki karşılıklı bağımlılık ve mücadeleyle birleştiren bu siyasi hayale ben “tartışmacı demokrasi” (agonistic democracy) diyorum... Demokratik tartışmacılık toplumsal uzamı tüketmez; başka bağlanma ve kopuş kipliklerine yer bırakır. Ancak konsensüscü siyasi bağlanma ve özlem ideallerine karşı bozucu bir tavır içindedir. Israrla, insanın yüceliğini desteklemenin önemli bir yolunun birbirine kenetlenen ve birbiriyle mücadele eden taraflar arasında tartışmacı saygıyı yeşertmek olduğunu savunur... tartışmacı demokrasi farklılıkların kendilerini mücadele eden kimlikler biçiminde oluşturabilecekleri mekânların etkili biçimde siyasi araçlarla yaratılabileceği fikrini savunur” (Connolly, 1995).

Görüldüğü gibi kimlik ve farklılık tartışmalarının yerleşik demokrasi modellerini sorgulayan bir vechesi de bulunur. Farka odaklanan yeni siyaset biçimleri, öncelikle liberal demokrasi pratiklerini tartışmaya açar ve liberal demokrasinin yarattığı temsil krizine yönelik bir çözüm olarak toplumsal yaşamda bir arada yaşayan bireyler açısından eşit temsil ilkesinin hayata geçirilmesini önerir.

Liberal politikaların doğası gereği ortaya çıkardığı varsayılan temsil krizini farklılık politikaları bağlamında ele alan yaklaşımların ortak noktası, demokratik siyasetin temelinde toplumsal faydayı ya da ortak iyiyi yerleştiren modern teoriye ilişkin bakış açısının terk edilmesini salık vermeleridir. Liberal öğretiye göre vatandaşlık statüsü içerisinde görülmeyen toplumsal haller (kimlikler), son kertede kimlik krizinin öznelerini oluşturur. (Kalaycı, 2013). Kimliklerin farklılıklar üzerinden tanımlanmasını öneren yeni

politikaların bileşenleri şu ifadelerde görülebilir:

“Yeni kültürel farklılık politikaları, ne ana akıma (ya da *eril* akıma) ona zorla dâhil olabilmek için muhalefet eder, ne de ihlâlcı biçimde geleneksel burjuvazi takipçi kitlesini avangardlıkla şok etmeye çalışır. Daha ziyade bu politikalar, kültüre katkıda bulunan yetenekli (ve genelde imtiyazlı) kişilerin müstakil eklenmelerinin sonucudur. Böylece cesareti kırılmış, hareketsizleştirilmiş, politikadan dışlanmış ve düzeni bozulmuş insanlarla birlik olup, onları güçlendirmek, sosyal eylemleri mümkün kılmak ve mümkünse özgürlük, demokrasi ve bireyselliklerin genişletilmesi için kolektif direniş oluşturmak amaçlanmaktadır” (West, 2014).

Yeni politik yaklaşımın bir katkısı da farklılıkların kamusal alanda temsil edilmesinin önünü açan bir süreci başlatmalarıdır. Bu politikalar aracılığıyla siyasal teoride kamusal alan ve temsil sorunu arasındaki ilişkinin boyutları da tartışmaya açılmıştır. “Farklılık vurgusunun yükseldiği günümüzde, kamusal alanın farklılıklara eşit mesafede uzak durması gerektiğini dile getiren görüş zayıflamış, kamusal yaşamın toplumsal realiteden soyutlanmakla yaşamı da dışarıda bıraktığı için soyut bir genellik olarak varlığını sürdürdüğü, altkültürlerin dışlanması sorununu çözemediği ve demokrasinin gerekli şartını sağlayamadığı düşüncesi güç kazanmıştır” (Kalaycı, 2013). Kamusal alanda bu biçimde ikincil konuma yerleştirilen bireylerin farklılıklarını kendi özne konumlarını yeniden tanımlamada merkeze alır ve kimlik mücadelelerini bu yönde sürdürür.

Farklı kimlik taleplerini meşru kılmaya çalışan bu politikaların feminist hareket ile olan bağı da bu noktada ortaya

çıkır. Feminist hareket kimlik sorunlarını değerlendirirken genellikle verili toplumsal cinsiyet normlarını yerinden etme gayretindedir. Cinsiyetin toplumsal ya da kültürel birtakım bağlamların karşılık geldiği normlarla ilişkilendirilmesini eleştiren feminizm, kadınların kimliğinin tekil kategorilendirmelerle –sözgelimi annelik, kardeşlik vd.– temsil edilemeyeceğini savunur. Iris Marion Young’ a göre (1995) buradaki temel problem, “kadın” ın biyolojik ve hatta toplumsal/kültürel bir kategoriye indirgenmesi ve kadınların gerçek hayatlarındaki çeşitliliğin göz ardı edilmesidir. Nihayetinde tüm kadınların paylaştığı belirli toplumsal nitelikleri belirleme çabası taşıyan bu eğilim, bazı kadınları dışarıda bırakacak ya da onların hayatlarını belirlenen kategorilere uyacak şekilde çarpıtmaya çalışacaktır. Fakat bunun bir yanığı doğuracağı açıktır; çünkü “kadınlar” sözgelimi radyo dinleyicileri kadar basit ve tek boyutlu bir kategori oluşturamaz. Cinsiyet, tıpkı sınıf gibi çok yönlü, katmanlı, karmaşık ve çakışan bir dizi veçheye sahiptir.

Feminizmin kadınların çeşitli kimlikleri temsil edebilecekleri yönündeki bakış açısı, onu postmodern felsefi geleneğe yaklaştırır. Postmodern felsefe geleneği, özneye ilişkin yaklaşımında modern epistemeye karşılık gelen rasyonel/irrasyonel, özne/nesne ve doğa/kültür türünden düazlimlerin aşılması gerektiği fikrine dayanır. Buna göre, bilgiye erişmede önceden sınılanmış, belirli ve tek bir yol/yöntem olabileceği düşüncesi reddedilir. Bu durum bir taraftan totaliter bilgi yapılarından kopuşu ifade ederken diğer taraftan dili zenginleştirerek yeni söylem biçimleri üretir (Hekman, 2016).

Postmodern dönemle birlikte yeni bilgi yapılarının açığa çıkması sonucu çoğunlukla kültüre bağlı olarak önerilen yeni

kimlik tanımlamaları geliştirilmiştir: “postmodern teori, toplumsal ve dilsel olarak merkezsizleşmiş (decentered) ve parçalanmış özneneden yana çıkararak modern teorinin büyük çoğunlunun koyutladığı (postulate) rasyonel ve bileşik (unified) özneyi iptal eder” (Best ve Kellner, 2011). Bu tür bir özne yaklaşımı, feminist kuramda farklılık hakkına dayandırılan söylemlerde yansıma bulur: “Feministler, kadınların ezilmesi modern teorinin felsefi sacayakları ve onun özcülük, temelcilik ve evrenselciliği vasıtasıyla tahkim edildiği ve meşrulaştırıldığı için modern teoriye eleştirel yaklaşma eğilimindedirler” (Best ve Kellner, 2011). Sıklıkla “İnsan” (Man) üzerinden geliştirilen hümanist söylemin, erkekler ve kadınlar arasındaki farklara kör olduğunu ve eril tahakkümü desteklediğini vurgularlar. Akıl, güç ya da siyaset gibi özdeşliklerle tanımlanan bireyin erkek özneyle karşılık geldiğini kadının ise kendisine toplumsal alanda ancak “öteki” olarak yer bulduğunu gösterirler (de Beauvoir, aktaran Best ve Kellner, 2011). Feminist eleştiri, kadının toplumda “öteki” olarak konumlandırılışını sorgular; postmodern teoriye koşut olarak kadın ve erkeği ifade eden cinsiyet kimliklerinin farklılık ve ötekilik hakkına dayanarak inşa edilmesinin önündeki engelleri kaldırır.

POSTMODERN FEMİNİZM

Feminist teorinin modern politikalar karşısındaki kuşkucu tutumunun modernizme ilişkin olduğu varsayılan özcülük ve evrenselcilik fikrinden ileri geldiği kabul edilir. Buna göre modern teori kendi özne konumlarını oluştururken toplumsal olarak inşa edilen eril özellikleri – akıl, iktidar, üretim vd.– insana ilişkin evrensel nitelikler olarak koyutlar. Böyle bir durumda erkekler insanlığın temsilcisi olarak kamusal alanda hiyerarşinin üst kısmına yerleştirilirken; kadınlar hane içi işlere tabi

kılınarak özel alanda tutulur. Bu türden iki kutuplu karşıtlıklara dikkat çeken feminist teori, toplumsal cinsiyet kimliklerine dayalı olarak kimliklerin oluşturulmasında farklılaşmış analiz biçimlerine odaklanır (Phillips, 2012).

Buna dayalı olarak feminist teoride kimlikler söz konusu olduğunda; farklılık, ötekilik, çoğulluk veya çeşitliliğe verilen önemin postmodernizmdeki özne tanımlamalarından ileri geldiğini öne süren bir tartışma yürütülür. Bu yaklaşımı benimseyenler açısından feminizmin modernizm eleştirisi bağlamında ortaya çıkan kimliklere ilişkin farklılık söylemleri ile kurduğu ortaklık onun “postmodern feminizm” olarak adlandırılmasının önünü açar. Bu bağlamda, feminizm ve postmodernizm arasındaki benzerliğin modernizm/postmodernizm tartışmasından ileri geldiği söylenebilir. Postmodernizmde olduğu gibi feminist kuramda da modernizmin temel kabulleri sorgulanır (Hekman, 2016).

Feminizmin postmodern bir düşünce akımı olarak anılmasının temelindeki tartışma sıklıkla Batı felsefesinin epistemolojik temelleri üzerinden yürütülür. Buna göre, modern dönemde bilimsel alanda süregelen hakikat arayışı ve bu bilimsel bakış açısının öğretisi olarak pozitivizm, dünyadaki her şeyin bilgisine deney ve gözlem gibi nesnel yöntemler aracılığıyla ulaşmanın mümkün olduğu ve öğrenilen bu bilgilerin evrensel geçerliliğinin bulunduğu fikrinden hareket eder. Dolayısıyla özü gereği alternatif iddiaları reddetme eğilimindedir (Hekman, 2016).

Bu açıdan bakıldığında modern düşüncenin mottosu, toplumsal gerçekliklerin tekbiçimli bir söylem yaratılması yoluyla kabul edilmesini sağlamaktır. Modern düşüncede, doğa karşısında akıl ve düşünme yeteneği ile tam

bir üstünlük sağlayan bireyin evrendeki her şeyin bilgisine erişebileceği düzeyde bir kesinlik vurgulanır. Fakat bugün modernitenin yerleşik toplumsal projelerini sorgulayanlar, eşi benzeri görülmemiş bir dönüşüm sürecinin yaşandığını ifade etmektedirler. Tarihsel olarak bu sürecin 1968' de ve izleyen yıllarda ortaya çıkan toplumsal hareketlerle başladığını öne süren bu bakış açısı, dünyanın çehresini değiştiren etkili hareketlerden biri olarak feminizmi gösterir. Buna göre kadın hakları hareketinin dikkat çektiği temel çatışma olarak (toplumsal) cinsiyete dayalı tahakküm, sınıf, ırk ve etnisiteye dayalı tahakkümleri de kapsayacak şekilde merkeze alınmalıdır (Best ve Kellner, 2011).

Böyle bir perspektiften bakıldığında feminizmin ve postmodernizmin önerdiği üzere postmodern olarak anılan dönemde, Aydınlanmacı hümanizmin temel felsefesi olan modernizmin insan-merkezci yaklaşımları terk edilerek bilgiye erişmede farklı yollar olabileceğine ilişkin bir bilinç yaygınlaştırılmalıdır. Buna bağlı olarak hem feminist hem de postmodern eleştiride insan-merkezci bilgi tanımı sorunsallaştırılır. Bu düşünce feminist kuramda sıklıkla Carole Pateman tarafından ileri sürülmüştür. Pateman' a (aktaran Phillips, 2012) göre, modernizmin temel öğretisi olarak kabul edilen liberalizmin kurucu öğelerinden olan birey, yurttaş, haklar ve rıza gibi kategorilerin eril ve kamusal alana ilişkin olduğu açıktır. Pateman bu iddiasını liberalizmin temel mantığı olan sözleşmecî geleneği örnek göstererek temellendirir. Buna göre, demokratik bir toplum zoraki bir itaate dayanmadığı gibi gerçek katılımı ya da rızayı sağlamaktan da uzaktır. *Gönüllü* itaate dayanan demokratik toplum yönetilmeyi politik düzenin, hakların korunması ya da oy hakkının sağlanması gibi sebeplerle kabul eder; fakat kadınların bu çerçeveye dâhil

edilmesi başlangıçtan beri muğlâktır. Bu bağlamda liberal teorideki birey erildir (Phillips, 2012).

Feminist kuram açısından Aydınlanmacı epistemoloji, Aydınlanma' dan beri bilginin erkek, yani "özne" merkezli olarak tanımlanmasına yol açtığı için terk edilmelidir. Aydınlanmacı epistemolojiyi sorunsallaştıran feminizmin postmodern gelenekle bu anlamda bir ortaklığı olmasına rağmen ortada bir gerilim de mevcuttur. Buna göre, çağdaş feminizmin hem tarihsel hem de teorik olarak modernist bir hareketi miras aldığı düşünülür. Feminist hareketin 18. ve 19. yüzyıla kadar sürdürdüğü gelenek, postmodernizmin hedefinde olan liberal hümanizm geleneğidir. Diğer taraftan Marksist/sosyalist feminizm de Marksizm'in özgürleşmeci mirasını devralan modernist köklere sahip bir hareket olarak görülür. Postmodern bir feminizm açısından cevaplanması gereken temel soru hem liberalizmin hem de Marksizm' in özgürleşmeci güdüsünün terk edilip edilmemesi gerektiğine ilişkindir (Hekman, 2016).

Öte yandan postmodernizm ve feminizmin eklemlenmesinden birtakım fırsatlara ulaşmak da mümkündür. Öncelikle, feminizmin postmodern yaklaşımında çoğu postmodern bakış açısında eksik olan cinsiyet nosyonu tartışmaya dâhil edilir. Feminist hareketin Aydınlanmacı düşünceyi postmodernlerin aksine cinsiyetçi temeli yüzünden reddettiği düşünüldüğünde postmodernizmin feminizme sağladığı önemli bir katkıdan bahsedilebilir. Bu çıkarsamayı açmak gerekirse feministlere göre, Aydınlanma' nın kaynağındaki düalizmler erkek ve kadın arasındaki temel düalizmin ürünüdür. Bunun anlamı rasyonel/irrasyonel, kültür/doğa ya da özne/nesne düalizmlerinde erkeğin daima ilk kısım; kadının ise ikinci kısım

ilişkilendirilmesidir. Bu noktada feminist gelenek, bu düalizmleri kadınlar lehine tersine çevirmeyi amaçlar. Bu bakış açısında bir yanılığın olduğunu düşünen postmodernizmin katkısı bu noktada ortaya çıkar. Postmodernizme göre, bu düalizmlerin herhangi bir taraf lehine sürdürülmesi başarısızlığa mahkûmdur. Düalizmlerin yeniden yorumlanması değil; ortadan kaldırılması gereklidir. Aksi halde rasyonalizmin reddedilmesi irrasyonelin – modern epistemolojide kadının– rasyonel – modern epistemolojide erkek– karşısında ayrıcalıklı kılınması şeklinde yorumlandığı takdirde eril epistemolojinin yerini feminist epistemoloji almakta ve dolayısıyla yerleşik düalizmler sürdürülmektedir (Hekman, 2016).

Postmodern feminizmin özgün tarafı, kendisini bir taraftan kadınları eril rasyonalite tanımlamalarına dâhil etmeye çalışan modernist yaklaşımdan; diğer taraftan rasyonel/irrasyonel dikotomisinin ayrıcalıklı kısmını tersine çevirmeye çalışan radikal feminist yaklaşımdan ayrı tutmasıdır. Postmodern feminizme göre, modern rasyonalist epistemolojinin tahrip edilmesi feminist eleştiriye asıl derinliği kazandıracaktır.

Feminist tartışma konularından biri olan toplumsal cinsiyet nosyonu üzerine düşünüldüğünde, postmodern bakış açısının feminizme ilişkin bir başka katkısından daha söz edilebilir. Özellikle ikinci dalga feminist harekete göre, kadınların kültürel ve toplumsal olarak birtakım roller açısından erkeklerden farklı olduğu kabul edilir. Bu bağlamda, evrensel olarak aynı baskı mekanizmaları tarafından –sözgelimi “eril” iktidar– baskı altında tutulduğu varsayılan kadınların ortak ve somut bir kimliğe tekabül ettiği düşünülür. Çağdaş feministler, bu bakış açısını kadınların kimliğine ilişkin

özcü bir yaklaşım olduğu gerekçesiyle yadsır (Butler, 2018).

Kimliğe ilişkin özcü yaklaşımların aşılması gerektiğine ilişkin tartışmalar, 1990’lardan günümüze kadar feminist kuramın merkezî konularından birini teşkil etmektedir. Bu tartışmanın odağında toplumsal cinsiyet nosyonunun içerdiği anlamlar ve vurgular yer alır. Her şeyden önce toplumsal cinsiyet nosyonunun içerisinde gizli olan ve feministlerin 1980’lerde tartışmaya başladığı özcülük fikri mevcuttur. Bu fikir, kadınlar kategorisinin kendisinin kültürler arası ortak bir kimliği olduğunu varsayar. Sonuçta feminist hareket, özcü olmayan bir konumdan hareket etse de nihayetinde kadınlar için ortak bir kimlik inşa etmeyi denemiştir. Ancak bugün feminist kuramdaki tartışmalara bakıldığında kadınlar açısından farklı tarihsel bağlamların, ırksal, sınıfsal ya da cinsel ayrımların var olduğu kabul edilir. Kadın olmanın sabit bir durum ya da ontolojik bir temel sağlamaktan ziyade; eşzamanlı olarak değişime ve müzakereye açık bir fenomen olarak algılanması gerektiğine ilişkin yaklaşımlar artmaktadır (Scott, 2013).

Toplumsal cinsiyete dayalı özne konumlarının verili bir ideolojik/toplumsal formları olabileceğini eleştiren bakış açısı, bu konumların söylemlerin çeşitliliğine göre yeniden inşa edilmeye, değişmeye ya da bozulmaya elverişli olduğu fikrini benimser. Bu bağlamda erkeklik ya da kadınlık verili bir öz olmaktan çıkarılır:

“Kadınlar, bir toplumsal fail olarak cinsiyetlerine indirgenemezler, her ne kadar bu onların özne olarak kuruluşlarında büyük bir önem taşısa da. Kadın ya da erkek her birey, cinsiyetini belirleyen ilişkilerin dışında çok çeşitli toplumsal ilişkiler tarafından kuşatılır ve sınıf, ırk, kuşak, milliyet vs. gibi özgül kimlikler kuran çok sayıda söylemin

odak noktasıdır. Bu açıdan da, her birey, ister istemez çok yönlü ve heterojendir; ve değişebilir bir biçimde ancak eşitsiz bir dağılımla 'sabitleşen' ya da biraraya gelen söylemlerin çakışma noktasında kurulur" (Mouffe, aktaran Küçük, 1992).

Feminizmin postmodern karakterini teorileştiren bu yaklaşımın toplumsal cinsiyet kimliğini yalnızca diğer kimliklerden biri olarak ele aldığı ve 'üniter' kadın kategorileştirmelerinden kaçındığı kabul edilir. Bu bağlamda postmodern feminizmin temelciliğin (foundationalism) eleştirisini yaptığı söylenebilir. Buna göre meşruluğunu sabit kimlik formlarında aramayı yadsıyarak tarihsel ve toplumsal özgüllüğü daha açıklayıcı bir şekilde ortaya koyan yeni kimlikler önerir.

Öyleyse, postmodern feminizmin karakteristik olarak evrenselci olmaktan uzak olduğu görülebilir. Odak noktası kültürlerarası olan bu teori ve pratiğin, dikkatini kapsamlı yasalara vermekten ziyade değişmelere ve karşıtlıklara verdiği düşünülür: "Genelde, postmodern feminist teori pragmatik ve yanılabilir olacaktır. Metodlarını ve kategorilerini elindeki işin özgüllüğüne göre kesip biçecek, yeri geldiğinde çoğul kategoriler kullanacak ve tek bir 'feminist metod' ya da 'feminist epistemoloji' nin metafizik rahatlığına yüz çevirecektir. Kısacası bu teori tek bir renkten ziyade, birçok farklı renkten ipliklerle işlenmiş bir kaneviçe gibi görünecektir" (Fraser ve Nicholson, 1992).

Böylesi bir görüş feminist kuram ve postmodernizm ortaklığı açısından değerlendirildiğinde, birbiriyle ilişkili iki çıkarsama yapılabilir. Bunlardan ilkinde göre postmodernizmde olduğu gibi farklılaşmış ihtiyaçlara karşı duyarlılık ve hatta empati geliştirilmesi, kadınların çıkarlarının sözcüleri erkekler tarafından da temsil

edilmesini sağlar. Dolayısıyla bir aktörün kendisinin ya da kimliğinin doğrudan dâhil olmadığı bir harekete katılması da mümkündür. Beckwith' e göre bu durum, bir toplumsal hareket içerisinde "siyasi duruş" kazanmak ya da "meşru katılım" ı sağlamak olarak açıklanabilir. Sözcüleri, madenci olmayan fakat kömür madenciliği grevlerine katılan kadınlar, anneler, kızkardeşler ya da eşler madencilere olan yakınlıklarına ve/veya onlarla olan ilişkilerine dayanarak katılımı haklı kılabilirler (aktaran Bernstein, 1997). İkinci olarak ise kimliğin özcü bir biçimde ele alınmasının önüne geçilir. Böylelikle tüm kadınları kapsayabilecek bir kadın kategorisi yaratmanın yani her kadının ortak bir tarihi, çıkarı ve deneyimi olduğunu varsaymanın temsil düzeyinde yaratacağı kısıtlar saptanır. Bu tür saptamalar feminist teoride, Carole Pateman, Iris Marion Young, Judith Butler ve Susan Hekman gibi teorisyenlerin yaklaşımlarında sıklıkla vurgulanır.

Sözcüleri Young'a (2005) göre, feminist teşebbüsler, kadınların günlük hayatta deneyimlediği fakat üzerinde çok durulmayan bedensel tecrübelerin farklı açılarını yansıtmak ve bu yönde bir farkındalık yaratmak ister. Feminizm toplumsal bir eleştiri getirir; kadınların bedensel hâllerini düzenleyen toplumsal normlar ve bireylerin fiziksel ihtimamıyla ilgili araçlar tarafından adaletsizce sınırlandırıldığına dikkat çeker. Böylece feminist perspektif, hem cinsiyeti ve cinsiyete özgü özellikleri betimler hem de kadınların olması gerektiği kadar özgür olamadıklarına dikkat çeker. Bugün kadınların özgürlüğüne ilişkin mücadeleyi sistematik bir şekilde sürdüren postmodern feminizm toplumsal cinsiyet nosyonunun kendisini sorgular (Young, 2005).

Feminizmi postmodern özne eleştirisinde olduğu gibi farklılık politikaları çerçevesinde ele alanlar nihayetinde

kimliklerin verili bir öz olduğu fikrini sorunsallaştırır. Öznenin merkezsizleştirilmesini amaçlayan bu eleştirel yaklaşımlar, feminizmin bu amacına postmodern düşünce geleneği ile yakınlık kurarak ulaşabileceğini savunur. “Buna göre, farklılık ve çoğulluk üzerindeki postmodern vurgu, erkeklerle kadınlar arasındaki önemli farklılıkların gözden kaçırılmasının önlenmesine ve dolayısıyla kadınların özgül ihtiyaçlarının ve çıkarlarının dile getirilmesine yardımcı olabilir” (Best ve Kellner, 2011).

Postmodern feminizm çağrısında bulunanların dikkat çektiği bir başka husus, erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklardan öte kadınların kendi içerisindeki özgüllüklerinin tanınması gerektiğidir. Kadınların kendi özgüllüklerini muhafaza eden ve dolayısıyla onları evrenselleştirici şemalar etrafında tanımlamaktan kaçınan bir politika arayışı bugün feminist teorinin merkezi sorunlarından birisidir. Postmodern feminist teorinin bu soruna bir yanıt olabileceği kabul eden yaklaşımlar, bu teorinin bir kimlik ve farklılık politikası üretme doğrultusunda bir eğilime sahip olduğunu açığa çıkarır.

SONUÇ

Bu çalışmada postmodern teoriyle dolayımlanan bir feminist teorinin yeni politika arayışlarına hangi düzeylerde yanıt verebileceğini araştırılmıştır. Bu çerçevede şu sorulara yanıt aranmıştır: Hem feminist teorinin hem de feminizmin politik tezahürlerinin modernizm eleştirileri bağlamındaki yansımaları nelerdir? Feminizmin önelediği kadınların insan hakları mücadelesi kimlikler bağlamında ele alınabilir mi? Kimlikler söz konusu olduğunda feminizm farklılık söylemleri ile nasıl eklemlenir ve postmodern feminizm nitelendirmeleri bunu karşılar mı?

Postmodern nosyonları barındıran bir feminist politika anlayışının olası fırsatlarının araştırıldığı bu çalışmanın önemi, çok çeşitli özne konumlarının aynı kimlikte var olabileceği potansiyeli üzerinde durmasıdır. Nitekim bu tespit kabul edildiğinde; cinsiyetçilik, milliyetçilik ya da ırkçılık gibi bireyin düşünce ve eylem yapılarının çok boyutlu olmasını engelleyen kısıtlılıklarının önüne geçilir. Bu doğrultuda çalışmada genel olarak kimlikler üzerindeki tekil kategorilendirmelerin bireyin kimlik inşasında yeterli olamayacağı vurgulanmış ve özelde ise tüm kadınların paylaştığı varsayılan biyolojiye ya da ortak kültüre dayalı cinsiyet konumlarının feminist teoride hangi saiklerle tartışıldığı görünür kılınmaya çalışılmıştır.

Bu yönde ilk olarak modernizm sonrası yeni kimlik politikalarının farklılığa olumsal bir değer atfederek tâbi kılınmış kategorileri yerinden eden yaklaşımları ele alınmıştır. Bu yaklaşımlar içerisinde liberal demokrasiye ilişkin geliştirdiği eleştiriler dikkate alındığında feminizm önemli bir yer tutar. Bu bağlamda feminist teoriye bakıldığında öznelerin toplumsal cinsiyet rolleri içerisinde inşa edilmesini öneren –bir anlamda kimliği bir kurgu olarak gören– bakış açısının terk edilerek; farklı bireyler ve gruplar arasındaki özne konumlarının çeşitliliği üzerinde duran yeni bir paradigma arayışının varlığından söz edilebilir. Sayıları giderek artan feminist teorisyenin analizlerine konu olan bu yenilenmenin feminizm ve postmodern teori arasında birtakım ortaklıklar kurduğu görülür.

Postmodernizm ile eklemlenen feminizmin politik açıdan faydalı olabileceğini düşünenler farklılığı cinsiyete içkin bir kategori olarak ele alır. Hem postmodern eleştiri hem de feminist kuram, modernizmin farklı kimliklere yönelik bütüncül yaklaşımını yeni yaşam

biçimlerinin ortaya çıktığını göstererek eleştirir.

Modernizm / Postmodernizm ikiliğinde feminizmin nerede konumlandığının araştırıldığı bu çalışmada “postmodern feminizm” nitelemesini şüpheli bulan yaklaşımlara da değinilmekle beraber postmodernizmin feminizme yeni bir kavrayış getirebileceği hususu değerlendirilmiştir. Postmodern bir feminist paradigma lehine geliştirilen argümanlara bakıldığında Aydınlanmacı düşüncenin cinsiyetçi temeline getirilen feminist eleştiri

bu bağlamda merkezi bir öneme sahiptir. Bu tespitin arkasında şüphesiz, kadınların kimliklerini özgür bir alanda tanımlayabilmelerinin önünü açmak üzere kadınların ihtiyaç ve çıkarlarının çeşitliliğinin kabulü vardır. Feminizm bu ön kabulden hareketle hukuk sisteminden toplumsal ve kültürel normlara kadar birçok parçalı iktidar mekanizmasını içeren toplumsal cinsiyete dayalı kurgulanmış bir kimlik algısı yerine farklılıkları onaylayan bir yaklaşımı formüle etme gayretindedir.

KAYNAKLAR

Bernstein, M. (1997). Celebration and Suppression: The Strategic Uses of Identity by the Lesbian and Gay Movement. *American Journal of Sociology*, 103(3), 531-565.

Bernstein, M. (2005). Identity Politics. *Annual Review of Sociology*, 31, 47-74.

Best, S., & Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalara*. (2. Basım). (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Butler, J., (2018). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (Çev. B. Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.

Calhoun, C. (1994). Social Theory and the Politics of Identity. C. Calhoun (Ed.). *Social Theory and the Politics of Identity*. Cambridge: Blackwell. ss.9-36.

Calhoun, C. (2014). Kimlik ve Tanınma Politikası. F. Mollaer (Ed.). *Kimlik Politikaları*. (Çev. F. B. Helvacıoğlu ve Ö. İlyas). Ankara: Doğu Batı Yayınları. ss.132-179.

Connolly, W. (1995). *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*. (Çev. F. Lekeşizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. (Çev. I. Ergüden ve O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fraser, N., & Nicholson, L. (1992). Felsefesiz toplumsal eleştiri: Feminizm ve postmodernizm arasında bir karşılaşma. (Çev. M. Küçük). *Birikim*, 42, 67-76.

Hall, S.(1995). Yeni Zamanların Anlamı. S. Hall ve M. Jacques (Ed.). *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*.(Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. ss.105-124.

Hall, S., & Jacques, M. (1995). Giriş. S. Hall ve M. Jacques (Ed.). *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. ss.15-25.

Hekman, J. S. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve Bilgi: Postmodern Bir Feminizmin Öğeleri*. (Çev. B. Balkız ve Ü. Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.

Kalaycı, N. (2013). Farklılıkların Temsili Sorunu ve Kamusal Alan. *Amme İdaresi Dergisi*, 46/4, 1-25.

Küçük, M. (1992). Yeni Başlangıçlar Üzerine Bir Deneme. *Birikim*, 42, 63-66.

Özman, A., & Coşar, S. (2003). Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark Tanınma Politikaları. *Doğu Batı Dergisi*, 23, 99-111.

Phillips, A. (2012). *Demokrasinin Cinsiyeti*. (2. Basım). (Çev. A. Türker). İstanbul: Metis Yayınları.

Scott, W. J. (2013). Toplumsal Cinsiyetin Yararları ve Sakıncaları. (Çev. İ. Tabur). *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 20, 89-107.

Sen, A. (2006). *Kimlik ve Şiddet: Kader Yanılsaması*. (Çev. A. Kardam). İstanbul: Türk Henkel Yayınları.

Young, M. I. (1995). Gender as seriality: thinking about women as a social collective. L. Nicholson and S. Seidman (Ed.). *Social Postmodernism: Beyond Identity Politics*. UK: Cambridge University Press. ss.187-215.

Young, M. I. (2005). *On Female Body Experience: "Throwing Like a Girl" and Other Essays*. New York: Oxford University Press.

West, C. (2014). Yeni Kültürel Farklılık Politikası. F.Mollaer (Ed.). *Kimlik Politikaları*. (Çev. Ö. İlyas). Ankara: Doğu Batı Yayınları. ss.183-205.